

HÄMEEN LINNAN ETELÄINEN KEHÄMUURIRAKENNUS

Rakennushistoriallinen yleisselvitys

Eteläinen kehämuurirakennus rakennettiin kahdessa vaiheessa. Vuonna 1740 aloitettiin kruununleipomon rakennustyöt ja vuonna 1783 valmistui sen jatkeeksi päävartiorakennus (Corps de Garde och Arrestum). 1830-luvulla eteläiseen kehämuurirakennukseen sijoittui Hämeen lääninvankila ja Hämeen linnan yhteyteen perustettu Kronoborgin työ- ja ojennuslaitos. Päävartiorakennuksessa oli tosin jo alunperinkin ollut Hämeen linnassa toimineen kruununvankilan vankihuoneita. Rakennus siirtyi vähitellen kuitenkin asuinkäyttöön. Leipomon funktio ei muuttunut, se säilyi keskusvankilan Parolaan muuttoon saakka vankilan leipomona ja keskuskeittiönä. Toiseen kerrokseen oli sijoitettuna vankilan sairaala.

Eteläistä kehämuurirakennusta koskevan selvityksen lähdemateriaalina ovat olleet Valtionarkistoon talletetut vankeinhoitohallituksen, rakennushallituksen (silloisen yleisten rakennusten Ylihallituksen), senaatin talousosaston ja sen eri toimituskuntien kirjekonseptit, kirjelmät ja mietinnöt sekä näille tulleet kirjeet. Saapuneet kirjeet ovat yleensä Hämeen läänin kuvernöörin tai linnan rakennustöitä johtaneen toimikunnan (bestyrelsen för byggnadsarbetena å Kronoborgs slott) anomuskirjeitä luvan saamiseksi tiettyjä korjaus- tai muutostöitä varten, tai vuotuisraportteja tehdyistä töistä. Näiden lisäksi on säilynyt joitakin kustannusarvioita ja tarkastuspöytäkirjoja. Tosin ensimmäinen eteläistä kehämuurirakennusta koskeva kustannusarvio on vasta vuodelta 1869. Kustannusarvioihin ja muutosehdotuksiin mahdollisesti liittyneiden piirustuksien puuttuessa niiden antamien tietojen soveltaminen on vaikeaa ja epävarmaa, varsinkin kun usein jää epäselväksi mitä suunnitelmia loppujen lopuksi toteutettiin. Rakennushallituksen vuosikertomukset antavat tiedot vain käytetyistä määrärahoista. Yhtä vähän on tukea Hämeen linnaan sijoitettujen vankiloiden omista vuosikertomuksista. Vuosikertomukset on talletettu Hämeenlinnan maakunta-arkistoon, Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilahan on luovuttanut maakunta-arkistoon asiakirjansa vuo-

teen 1920 saakka. Paitsi vuosikertomuksia, nämä käsittävät erilaisia tilikirjoja, vankitöiden päivä- ja viikkoraportteja, joutokunnan kokouksien pöytäkirjoja sekä vankiloiden kirjeenvaihtoa.

Hämeen linnaa ja sen kehämuurirakennuksia koskevia piirustuksia on tallennettuna sekä rakennushallituksen piirustusarkistossa että museoviraston rakennushistoriallisessa arkistossa. Rakennushallituksen piirustukset ovat lähinnä 1830- ja 1840-luvuilta. Museoviraston rakennushistoriallisessa arkistossa on fotostaattikopiot Tukholman Krigsarkivetin Hämeen linnaa koskevista piirustuksista 1700-luvulta, venäläisen insinöörikomennuskunnan ajan piirustusmateriaalia 1800-luvun alusta 1800-luvun loppuun sekä rakennus- ja muutospiirustuksia 1800-luvun lopulle asti.

Rakennusvaihe

Leipomo

Suomeen sijoitettujen joukkojen ylipäällikkö, kenraali Axel von Löwen jätti vuosien 1738-39 valtiopäiville Suomen puolustuslaitoksen kehittämistä koskevan muistion, jossa hän ehdotti mm. uuden kruununleipomon perustamista Hämeen linnaan.¹⁾ Hämeen linnan rakennustöitä vuosina 1740-41 johtanut Carl Fredrik Nordenberg oli jo vuonna 1737 tehnyt suunnitelmat kuuden uunin leipomoa varten (piirustus 1).²⁾ Leipomon rakennustöihin ryhdyttiin kesällä 1740. Ennen varsinaisen rakennustyön alkua jouduttiin suorittamaan tarpeelliset perustyöt paalutuksineen ("varandes under grundmurarne, för then lösa jordmånens skull, tienlige grundlag af pålar och bielkar gjorde")³⁾ Vuoden 1739 lokakuussa päivätyn kustannusarvion mukaan uusia tiiliä tarvittiin vain uunien holvaukseen, muu rakennusmateriaali saatiin samana kesänä osittain puretuista ja madalletuista kehämuureista. Eteläinen kehämuuri oli H.M. von Buddenbrockin (Axel von Löwenin ja Carl Cronstedtin seuraaja) mukaan sen sijaan jätetty tulevan leipomon suojaksi lähes entiselleen.⁵⁾ Rakennus valmistui olmeisesti vuoden 1741 puolella. Edellisen vuoden marraskuuhun mennessä oli itäpääty ja pohjoisfasadi sekä harmaakivipohjat neljää uunia varten valmiit.⁶⁾ Rakennustyön suoritti Västerbottenin rykmentti.⁷⁾ C.F. Nordenbergin leipomosuunnitelman pääperiaatteet säilyivät kustannusarvion yhteydessä esitettyyn rakennuspiirustukseen ja aina rakennusvaiheeseen saakka. Rakennuksesta tuli puolitoistakerroksinen ja aatulakattoinen; katon peltikatteiset lappeet olivat loivasti kaarevat. Fasadit olivat mahdollisimman yksinkertaiset, ainoana jäsentelynä kulmalistat. Ikkunat ja ulko-ovi olivat suoraan rappauspinnassa. Rästaslista oli voimakkaasti profiloitu.

Huolimatta kerroksien korkeuseroista, ovat ikkunat olleet todennäköisesti kooltaan yhteneväiset. C.F. Nordenbergin suunnit-

1) Kungliga Fortifikationens Historia IV:2, s.294-295

2) Piirustus no 22:1. 8-10, rak.hist.ark. MV

3) Ignatius 1903, s. 247

4) Piirustus no 22:1.27, rak.hist.arki, MV

5) Ignatius 1903, s. 246

6) Piirustus no 22:2.35, rak.hist.ark. MV

7) Kungliga Fortifikationens Historia IV:2, s. 326

telmassa toisen kerroksen ikkunat ovat ensimmäisen kerroksen ikkunoita korkeammat, vuoden 1739 ehdotuksessa taas yläkerroksessa on matalat kaaripäätteiset ikkunat. Tuntuu siltä, että ikkunoiden kokoerot C.L. Engelin fasadipiirustuksessa ovat tulosta vain pyrkimyksestä tiettyyn symmetriaan ja niitä on käytetty piirustuksellisenä tehokeinona fasadin eri osia korostettaessa. Ullakonikkunoiden sijoittelu painottaa vielä yläkerroksen kahden korkeamman ikkunan avulla saatua vaikutusta (piirustus 2).

Toistaiseksi on epävarmaa, onko länsipäädyssäkin ollut sen eteläisellä puolella ovi-aukko, kuten kustannusarvioon liittyvässä ehdotuksessa, vai avattiinko se vasta ^{PÄÄVARTION} porttitornin rakentamisen yhteydessä. Tällöin jouduttiin päädyn toisesta kerroksesta muuraamaan ikkuna luonnollisesti umpeen.

Päätyjen ikkuna-aukot ovat olleet suorakaiset, vaikkakin esim. vuonna 1811 päivätyn venäläisen insinöörikomennuskunnan piirustuksessa itäpäädyn ikkuna onkin kaaripäätteinen. Eteläfasadissa ei ollut ikkunoita lainkaan, kehämuurihan ulottui varsin korkealle.

Päävartio

Vuonna 1783 valmistui leipomon jatkeeksi kaksikerroksinen päävartio. Rakennus jouduttiin pystyttämään osittain eteläisen kehämuurin päälle ja kehämuuria madallettiin vielä rakennusvaiheessakin.¹⁾

A.M. Arbinin vuonna 1776 signeeraamassa linnan kehämuurirakennuksien pohjakerroksia koskevassa suunnitelmassa esiintyy myös jo tämä rakennus siinä muodossaan millaiseksi se myöhemmin rakennusvaiheessakin muodostui.²⁾ Toisen kerroksen huonejärjestys ja rakennuksen ulkoasu selviää Nils Cedergrenin ehdotuspiirustuksista vuosilta 1780-81 (piirustus 4) ja P.Nycanderin selostuspiirustuksista vuodelta 1782.³⁾

1) Piirustus no 22:2.95, rak.hist.arkisto MV

2) Piirustus no 22:2.53, rak.hist.ark. MV

3) Piirustus no 22:2.95,104,123, rak.hist.ark. MV

"A"
PÄÄVARTION

~~Porttitornirakennuksen~~ eksteriööri on leipomon tavoin yksinkertainen. Päätyosan ikkunat (huoneiden 39,65 ja huoneiden 38 ja 64 läntiset ikkunat ¹⁾) ja kaksi eteläfasadin ikkunaa (Cedergrenin vuoden 1781 ehdotuksessa ikkunoita on kolme) ovat olleet muita pienemmät ja matalammat. Tässä vaiheessa jää epäselväksi ikkunoiden muoto. Esimerkiksi Nils Cedergrenin suunnitelmassa vuodelta 1781 ikkunat ovat pieniä kaariaukkoja, samoin venäläisen insinöörikomennuskunnan piirustuksessa vuodelta 1812 ²⁾, kun taas insinöörikomennuskunnan eteläistä kehämuurirakennusta koskevissa muissa piirustuksissa ³⁾ kuten C.L. Engelin vuodelta 1836 tai 1837 peräisin olevassa piirustuksessa, nämä ikkunat ovat suorakaiteisia. Samoin jää epäselväksi onko huoneen 36 läntisempi ikkuna ollut alunperin vain ikkunakomero, kuten esimerkiksi vielä Engelin edellä mainitussa piirustuksessa. Myös toisen kerroksen vastaava ikkuna on muuttamisessa venäläisen insinöörikomennuskunnan piirustuksissa merkittäväksi. ⁴⁾

Venäläisen insinöörikomennuskunnan kausi

Jo vuonna 1784 oli leipomon eteläseinän harmaakiveystä jouduttu korjaamaan ja heti autonomian ajan alussa vuonna 1810 uusittiin kiveystä jälleen. ⁵⁾ Myös päävartiorakennuksessa suoritettiin pieniä korjaustöitä 1810-luvulla. Ainakin suunniteltiin katon uutta kattamista, lattioiden korjausta ja uunien uusimista. Huoneisiin johtavan ulko-oven eteen oli aikeilla rakentaa puinen katos ja vankihuoneisiin uudet puiset makuulaverit. ⁶⁾

Autonomian ajan alkuaikana leipomo oli Hämeen linnaan sijoitettu venäläisen joukko-osaston leipomona. Päävartion käytössä ennen vuotta 1809 olleet huoneet (ks. piir. 4) joutuivat venäläisen sotaväen haltuun. Myös viereinen kruununvankilan van-

1) Huoneiden numerointijärjestelmä on vielä kehittelyvaiheessa. Tekstissä käytetyt numerot noudattavat liitteenä olevissa pohjakaavoissa käytettyä numerointia (A.Nieminen 1973) liite 1.

2) Piirustus no 82, rak.hist.ark. MV

3) Piirustus no 101,92, rak.hist.ark. MV

4) Piirustus no 83,152,153, rak.hist.ark. MV

5) Piirustus no 112,113,114,115 rak.hist.ark. MV

6) Piirustus no 82, rak.hist.ark. MV

kihuone siirtyi venäläisten arestanttien säilytysluoneeksi. Alkuaan ammusvarastoksi tarkoitettu holvattu tila oli edelleen sama kuin Ruotsin vallan aikana, toisin sanoen huoneet lääninvankilan vangeille ja vanginvartioille. ¹⁾

Kronborgin työ- ja ojennuslaitoksen käytössä

Viaporiin sijoitetut linnavankila ja työlaitos olivat kärsineet jo 1820-luvulta lähtien tilanpuutetta, ja 1830-luvulla ryhdyttiin toimiin uusien vankitilojen perustamiseksi muualle Suomeen. Esittelijäsihteeri P.J. Törnqvist ja intendentti C.L. Engel saivat vuonna 1836 tehtäväkseen tutkia Hämeen linnan soveltuvuutta vankilakäyttöön. ²⁾ Tuloksena oli että vuonna 1841 annetulla keisarillisella päätöksellä määrättiin Hämeenlinnan eli Kronborgin työ- ja ojennuslaitos toimimaan Hämeenlinnan vankilan yhteyteen. ³⁾ Hämeen linnassa seuraavina vuosina tehdyt muutokset tähtäsivät siten linnan ja linna-alueen saattamiseen vankilakäyttöön soveltuvaksi. Kruunun viljavarastona toiminut linna kehämuurirakennuksineen muuttui siis vähitellen kokonaan vankilaksi. Ensimmäiset muutostyöt tehtiin päälinnassa jo vuoden 1836 kuluessa Engelin suunnitelmien mukaan, ja seuraavana vuonna ryhdyttiin kehämuurirakennuksien perusteellisempiin korjaustöihin. ⁴⁾ Osa linnan tiloista jäi vielä toistaiseksi venäläisen sotaväen haltuun.

Päävartio

Eteläisessä kehämuurirakennuksessa ei tehty varsinaisen vankilajan alkuvaiheessa merkittäviä muutoksia. Päävartiorakennus siirtyi olmeisesti jo tällöin kokonaan vankilalle, sillä läntisessä kehämuurirakennuksessa sijaitsevaa päävartiota oli jo vuonna 1830 esitetty laajennettavaksi. Tämä oli ollut esillä jo aikaisemminkin, mm. vuonna 1812 maaherra Stjer^{h)}vall oli hallitus-

1) Sen.tal.os. KD 113/229 1812, VA

2) Sen.tal.os. ptk 6.12.1836, KD 12/345 1836, ST KD 4/152 1836, VA

3) Virtanen 1943, s. 97

4) Sen.tal.os. KD 12/345, 156/156 1836, VA

konseljille antamassaan selostuksessa ehdottanut päävartion siirtämistä kokonaan läntiseen kehämuurirakennukseen.¹⁾ Myös Engelin korjaussuunnitelmiin liittyi vuonna 1837 läntisen kehämuurirakennuksen päätyhuoneiden laajentaminen venäläisten sotilasvärtijöiden käyttöön.²⁾

Signeeraamattoman, 1840-luvun alkuvuosiin ajoitettavan piirustuksen mukaan (piirustus 5) oli rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa "konttori" ja kolmen huoneen asunto ojennuslaitoksen esimiehelle, toisessa kerroksessa kolmen huoneen ja keittiön huoneisto linnan esimiehelle (Slotts Befallningsman) sekä vankihuone säätyläisille (fängelse rum för ståndpersoner). Intendentinkonttorin Kronoborgin työ- ja ojennuslaitosta koskevassa muistiossa vuodelta 1841 mainitaan eteläisessä kehämuurirakennuksessa olleen mm. kaksi huonetta vangeille, jotka passitettaisiin Hämeenlinnasta edelleen, sekä huoneet lääninvankilan vanginvartijoita ja päivystäviä vanginvartijoita varten.³⁾

Rakennuksen käytön muuttuminen oli ilmeisesti syynä 1840-luvun alussa uusien ikkuna-aukkojen avaamiselle. Samoin jouduttiin ensimmäisessä kerroksessa avaamaan kolmas ulko-ovi (huoneessa 35). Edellä mainitun piirustuksen mukaan olisi alakerroksessa ollut sisäänkäynti myös huoneeseen 38, mikä tuskin on pitänyt paikkaansa. Julkisivupiirustuksien ja leikkauksien puuttuessa jää selvittämättä koska päätyosan ikkunoita suurennettiin.

Leipomorakennus

Leipomo oli 1840-luvun alussa kokonaan venäläisen sotaväen hallussa, vaikka Törnqvist ja Engel olivatkin ehdottaneet sen toisen huoneen luovuttamista vankilalle.⁴⁾ Vielä vuonna 1868 oli sotaväen käytössä leipomosta kaksi uunia.⁵⁾ Kaikesta päättäen tarkoituksena erottaa leipomosta tilat työ- ja ojennuslaitokselle, lääninvankilalle ja venäläiselle sotaväelle, oli muurattu leipomoon väliseinä (huoneiden 30 ja 31 väliseinä). Tämän vuoksi oli jouduttu avaamaan myös uusi oviaukko - nykyi-

1) Sen.tal.os. KD 113/229 1812, VA

2) Kustannusarvio 5.5.1837, RH Dc 8, VA

3) ST KD 2/200 1841, VA

4) Sen.tal.os. KD 12/345 1836, A.F.Granstedtin muistio 21.11.1840
kk 1840, rak.hall.ark, ST KD 2/200 1841, VA

5) Kust.arvio v.1868, rak.hal.ark, Hf 3, tark.ptk 27.10.1869,
rak.hall.ark. Hf 8, VA

nen huoneen 31 ulko-ovi - ilmeisesti ikkuna-aukkoa laajentamalla. E.B. Lohrmannin vuoden 1846 muutospiirustuksen (piirustus 6 ja 7) mukaan olisi lisäksi jo aikaisemmin samoin ikkuna-aukkoa laajentamalla avattu ulko-ovi huoneeseen 29 ja alkuperäinen ulko-ovi huoneeseen 31 muutettu ikkunaksi ja tämän itäpuolelle avattu uusi ikkuna. Lohrman ehdottaa vielä kolmatta ulko-ovea huoneeseen 25, koska oli tarkoitus väliseinin erottaa rakennuksen itäpäädyistä kaksi erillistä huonetta. Tätä muutosta ei kuitenkaan toteutettu. Samoin jäi toteuttamatta leipomon kahden läntisimmän uunin eteen ja huoneen 29 länsiseinälle suunnitellut ruokapadat.

Myös toiseen kerrokseen ehdotettiin uusia ikkunoita ja ikkunoiden laajentamista ja oviaukkoja yläkerrokseen johtavilta ulkoportailta. Perusteena on todennäköisesti ollut, että leipomon ullakkoa jo tällöin käytettiin vankilan sairaalana. Edellä käsitellyssä signeeraamattomassa 1840-luvun alun piirustuksessa on erotettu jopa erillinen huone lääkäriä varten. Ilmeisesti sairaalana käytetty tila on ollut jaettuna lausein pienempiin huoneisiin, vaikkakin vuoden 1846 Lohrmanin suunnitelman väliseinät onkin merkitty rakennettaviksi vasta parikymmentä vuotta myöhemmin, kuten muutospiirustus vuodelta 1869 esittää. Tästä piirustuksesta päätellen avattiin vain yksi ovi- ja yksi ikkuna-aukko rakennuksen toiseen kerrokseen Lohrmannin suunnitelmien mukaan. Todennäköisesti oli käytössä vain toinen yläkertaan johtavista puisista ulkoportaista.

1860- ja 1870- lukujen vankeinhoidollisten uudistusten kausi Vankeinhoitolaitoksen ja vankeinhoidon uudistaminen oli ollut 1840-luvulta lähtien ajankohtainen. Vuonna 1863 senaatti otti asian jälleen esille ja antoi lausuntonsa rangaistusjärjestelmän muutoksia koskevista kysymyksistä. Senaatti ehdotti erityisen komitean perustamista, jonka toimeksi annettiin perehtyminen maan nykyisiin vankiloihin ja suunnittelemaan niiden kunnostamista ja uudelleen rakentamista niin, että kuritus-huonerangaistusjärjestelmä voitaisiin ottaa käytäntöön. Tähän tehtävään senaatti määräsi vuonna 1865 lainopin professori Karl Gustaf Ehrenströmin ja yliopiston sihteeri, hovioikeuden ases-

sori Adolf Grotenfeltin.¹⁾ Lääninarkkitehti L.I.Lindqvist määrättiin laatimaan suunnitelmia noudattavat muutospiirustukset kustannusarvioineen. Komiteamietintö valmistui seuraavana vuonna. Siihen liittyvä piirustusaineisto julkaistiin erillisenä (piirustus 8 ja 9).

Vankeinhoidon uudistus koski nimenomaan kuritushuonerangastuksen toteuttamista ja komiteamietinnössä tehtiin ehdotuksia vankiloiden saattamisesta tätä rangaistusjärjestelmää vastaavaan kuntoon. Myös Hämeen linnassa olisi jouduttu suorittamaan muutostöitä, sillä komitea suositti Kronoborgin työ- ja ojennuslaitoksen yhteyteen perustettavaksi kuritushuoneen 210:lle vangille.

Eteläinen kehämuurirakennus oli molempien vankiloiden, työ- ja ojennuslaitoksen sekä lääninvankilan käytössä. Päävartion ensimmäisessä kerroksessa oli huone 39 jaettu lautarakenteisella väliseinällä kahtia ojennuslaitoksen kahden vanginvartijan huoneiksi. Huoneiden 35, 36 ja 37 muodostama alkuperäinen huonetila oli samoin jaettu kahtia. Leipomon puoleinen osa oli ojennuslaitoksen keittiönä ja toinen puoli vanginvartijoiden keittiönä. Huoneiden 33 ja 34 huonetila oli lääninvankilan keittiönä. Huone 38 oli lääninvankilan vankihuoneena (ns. Gäldstuga). Toisen kerroksen viisi huonetta, eteisen ja keittiön käsittävä asunto oli varattu lääninvankilan esimiehelle.

Leipomorakennuksen huone 31 kaksine uuneineen oli ojennuslaitoksen leipomona, josta oli portaat kuivausullakolle. Muut neljä uunia olivat vielä venäläisen sotaväen hallussa. Toisessa kerroksessa oli ojennuslaitoksen sairaala, kerros oli lautaväliseinällä jaettu kahteen potilashuoneeseen, toisessa 15 ja toisessa kymmenen vuodetta. Potilashuoneiden yhteydessä oli huone vankilan lääkäriä varten.

Komiteamietinnön mukaan olisi osa eteläistä kehämuurirakennusta luovutettava tulevalle Kronoborgin kuritushuoneelle.

Lääninvankilan kärsimän tilanpuutteen vuoksi olisi sille edelleenkin varattava tilaa rakennuksesta.

1) Rauhala 1921, s. 28-29

Rakennusta koskevat muutokset olisivat olleet varsin vähäisiä, tulisijan muutoksia tms. Päävartion ensimmäiseen kerrokseen suunniteltiin asunnot kahdelle vahtimestarille ja toisen kerroksen huoneisto varattiin kuritushuoneen johtajalle. Ojennuslaitoksen leipomo muutettaisiin lääninvankilan keittiöksi ja leipomoksi. Venäläisen sotaväen hallussa olevat leivintuvat siirtyisivät myös lääninvankilalle leipomoksi ja säilytystilaksi.

Ojennuslaitoksen sääraalan tiloihin sijoitettaisiin lääninvankilan esimiehen asunto ja kaksi sairashuonetta.

Hämeen linnan korjaustyöt ja tilojen käyttö vuoden 1865 komitean ehdottamassa muodossa jäivät osittain kuitenkin toteuttamatta, sillä jo vuonna 1868 tuli esille täysin uuden sellirakennuksen pystyttäminen Hämeen linnan yhteyteen.¹⁾ Samoin tilannetta muutti Kronoborgin työ- ja ojennuslaitoksen lakauttaminen vuonna 1869, jolloin sen käytössä olleet tilat luovutettiin kuritushuonevankilalle.^{2/} Samana vuonna oli se naatti määrännyt venäläisen sotaväen luopumaan hallinnassaan olevista rakennuksista Hämeen linnan alueella (kaksi leipomoa, Päävartio- ja arestihuoneet, puumakasiini)^{3).}

Vuodelta 1869 ovat myös seuraavat yleisten rakennusten ylihallituksen linnaa koskevat muutospiirustukset (piirustus 10 ja 11). Suunnitelmassa on monia jo aikoinaan Lohrmanⁿ ehdottamia uudistuksia, jotka vasta nyt, vuoden 1869 jälkeen, toteutuivat. Näin esimerkiksi ikkuna- ja oviaukkoja koskevat muutokset. Leipomon alkuperäinen oviaukko, joka jostakin syystä Lohrmannin vuoden 1846 muutospiirustuksessa on merkitty ikkunaksi, muutettiin umpeen. Leipomon itäpäädyistä erotettiin väliseinillä kaksi huonetta. Huoneen 13³¹ uunien eteen suunniteltujen keittiöpatojen muuraaminen ei toteutunut, vaan leipomon keskellä reunimmaisesta uunin kohdalle muurattiin kaksi pataa, uunien käyttöä ei siis estetty. Lisäksi huoneiden 28 ja 29 muodostaneeseen leivintupaan tehtiin länsiseinälle kaksi pataa. Päävartion puolelta purettiin jo L.I. Lindqvistin purettavaksi ehdottamat padat, koska leipomon puolelta oli luvassa lisää tilaa.

1) ST kk 767/1868, VA

2) Asetus 25.10.1869, Suomen-asetus-kokous 1869

3) Sen.tal.os. ptk 24.11.1869, VA

Näitä korjaus- ja muutostöitä koskevia kustannusarvioita ei ole säilynyt. Sen sijaan on vuosien 1869-70 kustannusarviossa seuraava maininta: "Yttre väggarne repareras med inmurande nya tegel omkring fönstren, taklisten, samt invid marken". Vuonna 1870 eteläisen kehämuurirakennuksen peltikattoa korjattiin, katto puhdistettiin, siveltiin kahteen kertaan vernissalla ja lopuksi kaksi kertaa puhdistetulla kivihiihiöljyllä.¹⁾ Vuoden 1873 tammikuussa suoritti L.I. Lindqvist mm. eteläisessä kehämuurirakennuksessa olevien asuntojen tarkastuksen.²⁾ Ensimmäisessä kerroksessa oli kuritushuoneen vanginvartijan asunto, joka käsitti huoneen, keittiön ja eteisen (piirustus 10, numerot 31,32,33,29). Seinät olivat rappaamattomat, liimavärillä maalatut, lattiat maalaamattomat, ikkunoita oli viisi. Ikkunoiden lukumäärä viittaa siihen, että päätyhuoneen kolmas ikkuna olisi avattu jo 1870-luvun alussa.

Toisessa kerroksessa oli lääninvankilan ja kuritushuoneen vartijan sekä kuritushuoneen johtajan asunnot. Näyttää siis siltä, että tähän kerrokseen tuskin olisi enää mahtunut sairashuoneita. Lääninvankilan vahtimestarin asunto käsitti kaksi huonetta, keittiön ja eteisen, katot olivat liimavärillä maalatut, seinät vesiliukoisella värillä, lattiat lakatut. Asunto sijaitsi kaikesta päättäen rakennuksen itäpäädyssä, kuten L.I. Lindqvist oli 1865 suunnitellutkin. Tästä länteenpäin sijaitsi kuritushuoneen vanginvartijan asunto: huone, keittiö ja eteinen. Seinät, katot ja lattiat oli käsitelty kuten viereisessäkin asunnossa. Kuritushuoneen johtajan asuntoon kuuluva keittiö sijaitsi leipomorakennuksen länsipäädyssä, vanginvartijan huoneiston vieressä. Vanginvartijan asuntoon päästiin johtajan keittiönportaita. Johtajan asuntoon kuului lisäksi viisi huonetta ja vankilan johtokunnan kokoushuone. Osa huoneista oli tapetoituja. Muiden seinät oli rapatut ja maalatut liimavärillä. Kaikki huoneistot olivat vastakunnostettuja ja hyvässä kunnossa.

Kuritushuonetta koskevassa kustannusarviossa vuodelle 1873 on suunniteltu leipomorakennuksen ulkoseinien rappausta ja punaiseksi maalausta. Eteläisen kehämuurirakennuksen katto uusitaisiin kokonaan. Työt tultaisiin tekemään vankityöllä.³⁾

- 1) Kust.arvio vuodelle 1869 ja 1870, rak.hall.ark. HF 3, VA.
 2) Tark.ptk 22.1.1873, rak.hall.ark., Hf 3, VA
 3) Kust.arvio vuodelle 1873, rak.hall.ark. Hf 3, VA

1800-luvun loppu

Vuonna 1881 muodostettiin Hämeen linnasta naisten kuritushuone- ja työvankila. Helsingin rangaistusvankila miesvangeille oli valmistunut, ja sinne siirrettiin kaikki Kronoborgin kuritushuonevangit.

1800-luvulla muuttui eteläisen kehämuurirakennuksen ulkoasu olennaisesti. Vuoden 1886 maaliskuussa tapahtuneen tulipalon jälkeen korotettiin leipomorakennusta, ja todennäköisesti tämän muutoksen yhteydessä lisättiin eteläfasadiin parvekkeellinen ulkonema, johon sijoitettiin rangaistusvankilan johtajan ruokasali. Ainoat tätä ulkonemaa koskevat säilyneet suunnitelmat ovat leipomon leikkauspiirustus ja molempien kerroksien pohjakaavat vuodelta 1885 (piirustus 12 ja 13). Juuri näihin muutospiirustuksiin liittyviä työselostuksia ei ole säilynyt, vaan lähteenä on vankeinhoitohallituksen silloisen vt.ylijohdaja Adolf Grotenfeltin vankilan laajentamista koskeva kirjelmä.¹⁾ Leikkauspiirustuksen mukaan parveke on alunperin ollut avoin, kattamaton. Nykyisen asunsa se sai 1900-luvun alkuun mennessä. Leipomorakennuksen toisen kerroksen lattiataso oli huomattavasti päävartion lattiatasoa alempana, joten ruokasali-ulkoneman lattiatasoa korotettiin siten, että sen ja vankilan johtajan asunnon muihin huoneisiin johtavan käytävän välille jäi vain yksi askelma. Välikatto- ja vesikattorakenteet jouduttiin myös uusimaan. Samanaikaisesti suunniteltiin myös koko rakennusta koskevia muutoksia. Rakennuksen itäosaan, toiseen kerrokseen sisustettiin työvankilan sairaala. Koska vankilan johtajan keittiöön johtavat puiset portaat olivat vankilan pihapiirin sisäpuolella, ehdotettiin uusien keittiönportaiden rakentamista ja vanhojen purkamista. Ensimmäisen kerroksen päätyikkuna jouduttaisiin samalla muuraamaan umpeen. Toisen kerroksen päätyyn avattaisiin yhden ikkuna-aukon tilalle kaksi. Uuden portaikon vuoksi jouduttaisiin tekemään myös joitakin väliseinien muutoksia ja pohjoisfasadin ulko-ovi muutettaisiin ikkunaksi.

Leipomokeittiön patoja suunniteltiin nostettaviksi lattiatason yläpuolelle ja samalla siirrettäviksi, jolloin viimeisen uunin käyttö tulisi muuttumaan. Tämän viereisen uuni purettaisiin kokonaan ja sen tilalle rakennettaisiin portaat (?) yläkertaan.

1) ST KD 11/277 1883, VA

Päävartion ensimmäisessä kerroksessa sijainneen työvankilan vanginvartijan asuntoa suunniteltiin korjattavaksi siten, että eteinen muutettaisiin sitä samalla hieman laajentaen keittiöksi ja entisestä keittiöstä avattaisiin oviaukko ulos. Huoneiden 33 ja 34 väliseinä (liite 1) ja huoneen 34 ikkuna-
aukko on ilmeisesti toteutettu vuoden 1885 muutospiirustuksen mukaisesti. Toisesta kerroksesta, vankilan johtajan asunnosta, johdettaisiin käytävä pihan yli läntisen kehämuurirakennuksen päädyssä oleviin konttorihuoneisiin.

Edellä esitetyt muutostyöt toteutettiin todennäköisesti kaikki vasta vuoden 1886 palon jälkeen. Kuten jo mainittiin, korotettiin leipomoa palon jälkeen. Tarkoituksena oli saada eteläisen kehämuurirakennuksen toisen kerroksen huonekorkeus yhteneväksi koko rakennuksessa. Leipomon puolella se oli tähän asti ollut 9 jalkaa (jalka n. 30 cm) ja ~~porttirakennuksen~~^{PÄÄVARTION} puolella 12 jalkaa. Näin "äfven byggnadens yttre kommer att erhålla ett mera symmetriskt utseende". Korotus oli mahdollista tehdä, koska väliseinät, välikatot ja lattiat oli joka tapauksessa rakennettava uudelleen. Paloturvallisuuden vuoksi tuli nyt ensimmäisessä kerroksessa sijaitsevien leipomo- ja keittiötilojen katot "förse med stenhvalf" ja lattioihin laskea kivi tai asfalttipäällys. Nykyiset rautakiskokatot ovat ilmeisesti juuri tältä ajalta. Samoin paloturvallisuutta tehostettaessa rakennuksen eri ullakko-osat tuli erottaa toisistaan palomuurilla ja palomuurit varustettaisiin rautaovin. Eteläisen ja läntisen kehämuurirakennuksen yhdistävä käytävä rakennettaisiin tiilestä eikä puusta kuten alunperin oli tarkoitus. Leipomon kolmeen ^hasvupiippuun asennettaisiin savuhatut.¹⁾

Päävartio vahtimestarinasunnon korjaussuunnitelmiin tuli myös muutoksia, kuten E. Degenaerin vuonna 1886 hyväksytystä piirustuksesta käy selville (piirustus 14 ja 15). Huoneiden 35, 36 ja 37 jaotus toteutettiin ilmeisesti tämän muutosehdotuksen mukaisesti. Tosin huoneiden 36 ja 37 väliseinä oli esiintynyt jo Lohrmanin suunnitelmassa vuodelta 1846.

1) ST KD 15/307 1886, VA

Vuoden kuluttua tulipalosta, vuonna 1887, oli vielä sisätyöt kuten seinien maalaus- ja paneloimistyöt kesken. Itäpäädyn huone 26 oli tarkoitettu vankilan sairaanhoitajan huoneeksi ja päädyn sisäänkäynnin yhteyteen tehtiin ulkoeteinen. Tällöin rakennettiin todennäköisesti myös toisen kerroksen sairaalan tiloihin vievä puinen katettu portaikko ja leipomon pääoven eteen tiilieteinen. Samana vuonna korjattiin myös rakennuksen ulkomaalausta.¹⁾

Seuraavat tiedot rakennusta koskevista korjaus- ja muutostöistä ovat vuodelta 1892. Lääkintöhallitus vaati silloin vankilan keittiön ja leipomon lattian asfaltoimista sanitäärisistä syistä. Lattiat oli juuri vuonna 1887 kivetty.²⁾ Samana vuonna asennettiin leipomoon höyrykattilat, jotka näkyvät Albert Ekholmin piirustuksissa vuodelta 1910. Kaksi läntistä uunia jouduttiin viimeistään tällöin purkamaan kokonaan (piirustus 17). 1880-90-luvulla purettiin myös itäisin uuni, jolloin sen tilalle saatiin asuinhuone. Tähän avattiin ikkuna todennäköisesti vuonna 1895, sillä tälle vuodelle tehdyssä kustannusarviossa on suunniteltu tehtäväksi ikkuna sairaanhoitajan asuinhuoneen yhteydessä olevaan nissiin, koska asunto muuten olisi epäterveellinen. Höyrykattiloiden asentamisen yhteydessä avattiin ehkä myös leipomoon uusi ikkuna-aukko, ainakin se tehtiin vuoteen 1910 mennessä. Ulko-ovien yläpuolelle tehtiin rautapeltiset sadekatokset ja eteläpuoleista parveketta madallettiin.³⁾

Albert Ekholmin Hämeen linnaa koskevat piirustukset ovat myöhemmät tällä hetkellä käytettävissä olevista eteläistä kehämuurirakennusta koskevista piirustuksista (piirustus 16 ja 17). Tämä onkin ymmärrettävää, sillä vuonna 1887 annetun asetuksen mukaan vankeinhoitohallituksella oli oikeus suorittaa vankiloissa pienemmät tarpeelliset rakennustyöt, jotka voitiin rahoittaa kalusto- ja korjausmäärärahojen vuosiylijäämällä. Työvoimana käytettiin luonnollisesti vankeja. Näin ollen 1900-luvulla vankilan toimesta suoritettut korjaukset ja

1) ST KD 33/235 1887, VA

2) KansT KD 31/30 1892, VA

3) ST KD 4/305 1887, VA

muutokset, kuten esimerkiksi huoneiden 28 ja 29 ja 30 ja 30A väliseinien muuraaminen, oviaukkojen avaaminen huoneisiin 29 ja 30A ja ikkuna-aukkojen avaaminen huoneeseen 33, jäävät selvittämättä. Todennäköisesti kolmannen kerroksen asuinhuoneet ovat peräisin vuosilta 1948-49. Samoihin aikoihin tehtiin sairaalakerroksessa perusteellisia korjauksia, mm. ilmeisesti väliseiniä muutettiin nykyiseen muotoon. Puinen, yläkertaan johtava portaikko purettiin ehkä myös 1940- ja 1950-luvun vaihteessa ja korvattiin nykyisellä betonirakenteisella. Leipomon länsipäädystä toiseen kerrokseen johtaviin portaisiin avattiin ovi myös pohjoisfasadista.

Käytetyt lyhenteet:

KansT	kansliatoimikunta ¹⁾
KD	kirjediaari
kk	kirjekonsepti
MV	museovirasto
ptk	pöytäkirja
RH	rakennushallitus
ST	siviilitoimituskunta
VA	valtionarkisto

Lähdeluettelo

Painamattomat lähteet:

Museovirasto, Helsinki

Historiallinen kuva-arkisto

Rakennushistoriallinen arkisto

Hämeenlinna

Fotostaattikopiot Tukholman Krigsarkivetin Hämeen linnaa koskevista piirustuksista

Venäläisen insinöörikomennuskunnan piirustuskokoelma (Suomeen sijoitetun sotaväen esikunnan insinööriosaston arkisto) 1809-1883, no 1-437,

Rakennushallitus, Helsinki

Piirustusarkisto

Valtionarkisto, Helsinki

Rakennushallituksen arkisto

Kirjekonseptit 1828-1844

Tarveaine- ja kustannusarviot 1834-1837, Dc8

Vankilarakennukset, Hämeen lääni, 1841-1911

HF 3

Sotilasarakennusten rakennus- ja korjausasiakirjat 1848-1903, Hk8

Senaatin arkisto

Talousosasaston arkisto

kirjediaari 1812, 1836

pöytäkirja 6.12.1836, 24.11.1869

1) asiakirjalyhenteen valtionarkiston käytännön mukaiset

Siviilitoimituskunnan arkisto
kirjediaari 1841, 1883, 1886, 1887
kirjekonseptit 1868, 1886
Kansliatoimikunnan arkisto
kirjediaari 1892

Painetut lähteet:

Ignatius, K.E.F., 1903. Tavastehus slotts öfvergång år 1742
(Med bifogande handlingar). Historiallinen arkisto
XVIII, s. 245-317. Helsinki.

Komiteamietintö 1866:4. Underhändig berättelse om tillståndet
i Finland fångelser jemte förslag till provinsionell
reform af desamma. Helsingfors 1866.

" Plan- och Situations Ritningar till Fångelser i
Finland.

Kungliga Fortifikationens Historia
Del IV:2, 1934. Ericsson Ernst, Det fasta försvaret
1720-1741. Stockholm.

Rauhala, K.W., 1921. Keisarillinen Suomen senaatti 1809-1909.
Jälkimmäinen osa, vuodet 1859-1909. Helsinki.

Stenius, Birgitta, 1973. Tavastehus slott. Byggnadsverksamheten
under 1700- och 1800-talen. Helsinki.

Suomen asetus-kokous 1869. Helsinki 1870.

Suomen asetus-kokous 1887. Helsinki 1888.

Virtanen, Veikko, 1943. Työ- ja ojennuslaitokset irtolaislain-
sädännön ja vankeinhoitotoimen kehityksen valossa
1800-luvun puolivälissä. Historiallinen arkisto, s.
76-141. Helsinki.